

о. І. Нагаєвський

РІВНОАПОСТОЛЬНА
СВЯТА ОЛЬГА

REV. ISIDORE NAHAYEVSKY, Ph.D.

ST. OLGA-HELENA
QUEEN OF RUS'-UKRAINE

HISTORICAL SKETCH

MILLENNIUM OF HER BAPTISM

PHILADELPHIA, PA. 1955

PUBLISHED BY UNWLA

О. Д-Р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ

РІВНОПОСТОЛЬНА СВЯТА ОЛЬГА-ОЛЕНА КНЯГИНЯ Й ВОЛОДАРКА РУСИ-УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

В 1000-РІЧЧЯ ЇЇ ХРИЩЕННЯ

diasporiana.org.ua

ФИЛАДЕЛФІЯ, 1955

НАКЛАДОМ СОЮЗУ УКРАЇНОК АМЕРИКИ

Ніщо не противиться виданню.

Вашингтон, Д. К., 9. липня 1955.

о. Д-р Василь Макух
Делегований Цензор

Ч. 1565-55. Св.

Дозволяється видати.

Філадельфія, Па., 11. липня 1955.

✝ КОНСТАНТИН
Архиепископ
Апостольський Екзарх

Свята Ольга, княгиня Руси - України

ПЕРЕДСЛОВО

Зловіщого гудіння бомбовозів і танків та свисту шрапнелів і горохтіння скорострільів покищо не чути. Людство гоїть спричинені ними рани й безмежне горе мільйонів людських істот: безлічі вдів і сиріток, що осталися безбатченками.

Нас стрінуло найбільше горе, бо втратили свій Рідний Край, нашу Незабутню Україну. Ідучи на добровільне й безпросвітне скитання, ми заховали її любий образ в нашій пам'яті й на дні наших сердець щиродитинну любов до Неї.

Важкі й виняткові сьогодні часи; а на світовому екрані, таки на наших очах, пересуваються вагітні події, що віщують прихід нової ери й нового, сподіваємося, кращого й справедливішого порядку на зруйнованій і сльозами зрошеній землі. Тоді й наш героїський народ засяде у народів вольних колі.

* * *

Покищо нашим Сестрам в Рідній Україні жорстокий московсько-більшевицький займанець, отой спричинник безмежного горя нашого народу, замкнув уста, відгородивши їх від культурного світу „залізною занавісою“.

На нас, Українок, поза Україною суцих, спадає важкий і святий обов'язок: говорити культурному світові про минулу славу, сучасну кривду й святу боротьбу нашого народу. І ми це робимо з посвятою.

* * *

Саме цього літа минає тисяча років з того часу, як перша найвизначніша українська жінка, княгиня й володарка України, Свята і Рівноапостольська Ольга, прийняла св. Хрищення.

Ця важна, історична подія стала світанком народження нової, світлої ери нашої державности, що її вивів на вершини Святий і Рівноапостольський Володимир, внук св. Ольги, що, вихований нею в християнських засадах, довершив започатковане нею Діло, проголосивши віру Христову державною вірою Руси-України.

Свята Ольга, Володарка й Патронка України, що в її честь випускаємо оцей невеличкий нарис, хай просвічує тернистий шлях усім українським жінкам, в Україні й поза Україною суцим, і кріпить їх святою вірою у справедливу боротьбу нашого народу і вимолить нам у Бога ласку: власними очима побачити визволення нашого народу.

СОЮЗ УКРАЇНОК АМЕРИКИ

1. ХРИСТИЯНСТВО В РУСІ-УКРАЇНІ ДО СВ. ОЛЬГИ

1. Сліди християнства в Україні

Початки творення державного життя, а з ним і проникання християнства на Русь-Україну й досі окутані мряковинням тайни. Якщо б вдалося підтвердити якимись певнішими джерельними вітками дуже приманливу легенду про проповідь Слова Божого св. Андреем Первозванним в нашій батьківщині та благословлення ним київських гір, тоді початок проникання християнства в Русь-Україну треба б пересунути на Апостольські часи.

Тут і там трапляються принагідні й відірвані вістки в джерелах, на основі яких можна здогадуватись, що християнство в нашій батьківщині не було чуже вже в IV ст. по Христі.¹ Одною з таких певних вісток про існування християнства на наших етнографічних територіях в III і IV ст., безсумнівно, є наїзд Готів на наші землі, що прийняли були християнство. Відомо, що їх рештки, які задержалися були в Криму (напр., Дорісі, Сурожі, Херсонесі, а на Кубанщині в Фанагорі) мали в Херсонесі своє єпископство. Річ зрозуміла, що побут Готів християн на наших територіях мусів залишити по собі якийсь слід на наших предках, хоч їх держава пропала. Деякі вчені (напр., Кунік, Браун, Халанській, Вігфусон і інші) гадають, що „Дніпровий город” Германриха, не ніщо інше, як Київ. Вігфусон, напр., приймає оповідання Йордана, готського письменника, про державу Гіфериха й Германриха, як історично певну. На всякий випадок християнська ідея вже в III і IV ст. не була чужа на наших землях.

Крім отих вісток, у нас ще не просліджений докладно вплив християнства Хорезму, що був злучений з осередком в Дорісі на Криму і так, напр., Пляно Карпіні, згадуючи християн в місті Ургенчі, каже, що до нього напежали також Рос і Аляни, тобто наші предки.²

¹ Hieronymus, S., Epistola ad Laetam, P. L. vql. XXII, p. 870; Theodoratus, Ep. Eccl. Historiae, Lib. V, Cap. 3, ad. Calanae Allabrogam 1612, vol. II, p. 170; про початки християнства в Русі України гляди: Нагаєвський, Кирило-Методіївське . . ., Рим, 1954.

² Лужницький, Г., Українська Церква між Сходом і Заходом, Філадельфія, 1954, p. 27.

Потвердження, що в нас існувало вже християнство при кінці VIII і спочатку IX ст., знаходимо в Житії Юрія Амастрідського,³ де говориться про чудо, що сталося над „Русами” в Амастрі (біля Синопи) та в Житії Степана Сурожського, де говориться про руського ватажка-князя Бравлина (Мравлина), що прийняв був християнство. Його і дружинників мав охрестити єпископ Сурожа, Філарет.⁴ Арабський письменник Ібн Хордадбег з другої половини IX ст. згадує про руських купців християн.⁵

2. Хазарська місія й перше хрещення Руси-України за Аскольда

Хоч дві останні вістки (Житія Юрія Амастрідського й Степана Сурожського) не можна зачислити до легендарних, все ж таки, з огляду на скупість вісток в інших джерелах, що їх вповні потверджували б, не можна уважати їх історичними в повному того слова значенні.

В них бачимо одне: грецьке слово „гой Рос” (Русь) якого автори Житій уживають на означення наших предків, вже було добре знане при кінці VIII і спочатку IX ст. З другої ж сторони в інших сучасних джерелах на означення наших етнографічних територій (з винятком західніх волостей) уживається назва „гой Хазарой” (Хазари) тому, що наша територія належала до Хазарської імперії.⁶ Одначе свобода рухів Руси, напр., самостійні напади на чорноморські береги, а головно поява послів руського „кагана-князя” на дворі німецького короля Людвика в 839 р., які вертались із Візантії, дає нам право думати, що вже з початку IX ст., а може навіть у другій половині VIII ст., на наших землях постав русько-хазарський державний дуалізм, що був останньою фазою еманципаційного процесу нашої батьківщини.⁷

Саме в цьому періоді, по 843 році, як подається в грецьких джерелах, вислано до Хазарії-Руси дипломатично-релігійну місію, на чолі якої стояв із доручення імператриці Теодори і патріярха Ігнатія св. Константин-Кирило з своїм братом Методієм.

Тим часом Русь (гой Рос) під проводом свого князя Аскольда виконує в 860 році небувалий досі, очайдушний і грандіозний напад на Константинопіль, що став переломовою датою історії Старої Руси-України. Він розніс імя наших предків по цілому світі, а з другої сторони став безпосередньою причиною першого масового хрещення нашої батьківщини.

Патріярх Фотій у своєму Окружному Посланні з 867 р. офіційно

³ Василевскій, Русско-византійскія изслѣдованія; Халанскій, Къ исторіи поетическихъ сказаній объ Олегѣ Вѣщемъ, ЖМНП, VIII, 1902.

⁴ Вестберг, О житіи св. Стефана Сурожскаго (Виз. Врем.), 1907; Нагаевскій, Кирило-Методіевське..., стор. 37.

⁵ Заїкин, Хр-тво, ст. 18; Назарко, Св. Володимир..., Рим, 1946, ст. 15—24.

⁶ Spruner і Menke: мапа Європи (2:3) в часах 768—874.

⁷ Докладніше про те: Нагаевскій, цит. твір, ст. 31—38.

свідчить, що на Русі-Україні в тому часі був єпископ.⁸ Цей висказ найвищого достойника на християнському сході має незвичайно велике значення у в'ясненні справи християнізації Русі-Україні в другій половині IX ст., бо являється свідомством найбільш авторитетного сучасника, з якого, на жаль, наша історіографія не витягнула досі належних висновків.

Правдивість свідомства патріярха Фотія потверджує імператор Константин Порфірородний, що писав свої твори в половині X ст. Він з перспективи сотні років каже виразно, що патріярх Ігнатій вислав на Русь-Україну в третій четвертині IX ст. архієпископа,⁹ який в тодішньому розумінні вважався самостійним головою руської церковної провінції. Ці два історичні й автентичні свідомства є безсумнівним доказом широкої християнізації Русі-Україні в другій половині IX століття.¹⁰

Що християнізація нашої батьківщини в IX ст. була знана й на заході, маємо згадки про те і в західніх джерелах. Напр., т. зв. Кольбертинський літопис-аннали оповідає про навернення Русі в часах патр. Ігнатія і імператора Василя Македонця, при чому згадує місію св. Братів із Солуня в нашій батьківщині.¹¹

І наше джерело, головно Ніконівський літопис, що черпав вістки з старих, незнаних нам сьгодні джерел, говорячи про князів Аскольда й Діра під роком 6384 (875) дає довшу згадку про хрищення князя, дружини й народу та про висилку архієрея грецьким імператором на Русь.¹²

Повість временних Літ під роком 6390 (882) оповідає про прихід Варягів Олега до Києва, де княжили Аскольд і Дір¹³ і, виманивши їх підступом на беріг Дніпра, їх вбили. На могилі Аскольда поставлено згодом церкву св. Миколи, а Діра поховано за церквою св. Ірини. Ніхто з дослідників не сумнівається, що Аскольд був першим християнським володарем Русі-Україні, бо за такого його уважає наша найдавніша традиція. Щодо Діра, то немає таких виразних джерельних свідомств, але звязування в нашій традиції його імені з Аскольдовим, хоч за новими дослідками вони обидва разом не володіли, вказує, що й він був також християнином, а час їх володіння хронологічно був дуже близький.

⁸ Photius, Epistula Encyclica ad orientales thronos, in Migne, P. Gr. vol. 102, col. 735.

⁹ Theophanus Continuatus, Chronologia, Lib. LV, n. 33, Migne, vol. 109, col. 211.

¹⁰ Taube de, N., Rome et la Russie avant l'invasion aes tatars IX-XIII s., Paris, 1947, I, pag. 25 seq.

¹¹ Migne, P. Gr., vol. 113, col. 304—311.

¹² ПСРЛ, Никон, Спб., 1862, том IX.

¹³ Лихачев, ПВЛ, I, ст. 20.

3. Олег

З приходом до Києва Олега, що був поганином, розвій молодії Церкви мусів дещо припинитись, хоч жадне джерело не говорить про якусь агресивну поганську реакцію, чи переслідування, як це було в Болгарії, Чехах чи Польщі. Олег не був християнином, тому не інтересувався справами християнства, ані теж не переслідував християн. Про нього залишилося в нашому народі багато фантастичних легенд і оповідань. Це „віщий” Олег, що на приставлених до човнів колесах нападає на Царгород, шне своїй дружині шовккові вітрила й умирає від свого улюбленого коня.

Ширша версія Повісті Временних Літ під роком 907 оповідає про похід Олега на Візантію, в наслідок якого Русь виборола собі дуже корисні торговельні умовини. Напр., з руських купців не збирано мита, впродовж шести місяців вони мали удержання в Царгороді та одержували від Греків всі припаси до своїх кораблів. Зате мусіли жити на передмісті Царгороду біля церкви св. Мамми, а грецькі урядовці держали їх реєстр і впускали їх до міста групами не більше, як пятдесят чоловік. Це, мабуть, для уникнення бешкетів чи навіть поважніших заворушень у столиці.

Крім цих історичних фрагментів залишилася докладна вістка про іншу умову Олега з Греками від 2. вересня 911 року.¹⁴ Ця друга умова була, правдоподібно, доповненням першої. Вона займається головно упорядкуванням торговельно-правних норм між Руссю й Греками в купецьких колоніях по грецьких і руських містах. Цікавим наслідком тієї умови була згода Руси, щоб у візантійському війську служили руські дружинники. Знаємо, що полк руських дружинників у силі 700 чоловік брав участь у морському поході проти Арабів.¹⁵

З листів патріярха Візантії, Миколи Містника, довідуємось, що руські вояки брали участь у війні Візантії проти Болгар коло 920 р.¹⁶ Крім того арабський письменник Ібн-ель-Хасан та жидівський Масуди говорять про два походи Олега Віщого в Азію.¹⁷

4. Ігор

Ширша версія Повісті Временних Літ зараз по смерті Олега кладе князювання Ігоря. Та в наших джерелах маємо про нього небагато вісток. Грушевський гадає, що між Олегом і Ігорем князував

¹⁴ Срезневскій, Н. Н., О договорах Кн. Олега съ Греками (Нзв. А. Н.), 1852, і 54; Лавровскій, О визант. элементъ в договорахъ Русскихъ съ Греками, М, 1853; Шухевич М., О договорах Руси з Греками (Ч. Пр.) II, 1890.

¹⁵ Про цей похід докладно: Васильевъ, Византия и Араби, (II, с. 165); також Ламанскій, Житіє св. Кирилла, ЖМНП, 1904, I, с. 148.

¹⁶ *Epistula Nicolai*, P. Gr., vol. 110, nr. 23.

¹⁷ Грушевський, М., цит. праця, I, ст. 434.

Дір,¹⁸ хоч найголовніше свідощтво про ті часи, згаданого нами еспанського подорожника, жида Масуді, можна розуміти двояко. На всякий випадок час смерти Олега треба пересунути на кілька літ пізніше, як це подає Повість Временних Літ.

Найважлишою вісткою з часів князювання Ігоря є його похід на Візантію в 941 році, про що згадують: Симеон Логотет, Продовжувач Теофана, Юрій Монах або Амартол, та Лев Грамматик. Цей похід, як виходить із тих вісток, не був щасливий для Русі, бо руська фльота потерпіла велику поразку. В наслідок цього нещасливого походу на Візантію, уложено умову між Руссю й Греками, з якої видно, що всі попередні торговельні привілеї були ограничені.

Для нас інтересний інший факт: Ігор водив частину своєї дружини присягати на вірність додержання клявзуль договору до „сборної” церкви св. Іллі в Києві, а друга, поганська частина заприсягнула свою вірність на додержання тих же клявзуль перед Перуном. Це, безсумнівно, вказує, що християнство в Києві поступило значно вперед від часів Аскольда й Діра. Воно стало напів-державною релігією Київської Держави, бо люди з найближчого оточення князя є явними, практикуючими християнами.

Прикладемо кілька уступів з Повісти Временних Літ, де автор на основі старих записок, подає тексти про християн у Києві. Під роком 945 він між іншим каже, що руські християни, у випадку нарушення присяги, будуть покарані Богом Вседержителем вічним осудженням, а погани не одержуть помочі, ані від Бога, ані від Перуна.¹⁹

Ми ж, християни, присягнувши в „сборній” (катедральній—І. Н.) церкві св. Іллі на чесний хрест, зобов'язуємося заховати все, що написано в „хараті” (договорі—І. Н.). Хто ж би зломив договора, хрищений він, чи нехрищений, князь, чи будь-хто, не лише не одержить помочі від Бога, але хай стане рабом і хай буде заколений своїм оружжям.²⁰

Приложені вийнятки урядового тексту договору Києва з Греками вказують, що християнство було не лише рівноправною релігією, але воно навіть уважалося майже державною релігією, бо, як виходить із тексту, за зламання клявзуль християни мали прийняти кару лише від „Бога Вседержителя”, а нехрищені, від Бога й поганського божка

¹⁸ Там же, ст. 437.

¹⁹ Лихачев, ПВЛ, I, стор. 35: — . . . И еже помислить от страни руския разрушити таку любов, и елико ихъ крещенья прияли суть, да примуть мечь от бога вседержителя, осуженья на погибель въ весь вѣк в будущий; и елико ихъ есть не хрещено, да не имуть помощи от бога ни от Перуна . . .

²⁰ Там же, стор. 38, кажесться: „. . . Ми же, елико насъ хрестилися есми, кляхомся церковью свягаго Ильї въ сборній церкви, и предлагаемъ честнимъ крестомъ, и харатьею сею, хранити все, еже есть написано на ней, не преступити от него ничто же; а иже преступитъ се от страни нашея, ли князь ли инъ кто, ли крещень или некрещень, да не имуть помощи от бога, и да будет рабъ въ весь вѣк вбудущий, и да заколенъ будетъ своимъ оружьемъ . . .“

Перуна, тобто подвійну кару. Це вказує на супрематію християнства над поганством у Києві. Сама ж назва „сборної” церкви св. Іллі в Києві, насуває здогад на існування єпископства в Києві, бо „сборна” церква це катедральна церква, при якій мусів бути Архієрей, який відбирав присягу від князів і бояр.

Отож християн у Києві в часі підписання договору Ігоря з Греками мусіло бути вже дуже багато, як гадає Голубинській.²¹ Він навіть допускає можливість, що сам Ігор міг бути тайним християнином. Огієнко²² і Заїкин²³ висловили подібну гадку, а Томашівський висунув думку, що св. Ольга була християнкою ще за життя свого чоловіка.²⁴

²¹ Голубинській, ИРЦ, I, ст. 44.

²² Огієнко, Українська Церква, I, ст. 51.

²³ Заїкин, цит. твір, ст. 39.

²⁴ Томашівський, цит. твір, ст. 6.

2. КНЯГИНЯ ОЛЬГА — ВОЛОДАРКА РУСИ-УКРАЇНИ

Оця супрематія християнства над поганством в Києві в часах князя Ігоря була б уже в половині X ст. зробила християнську віру виключно державною вірою, якщо б не трагічна смерть князя Ігоря під час збирання данини в Деревянській землі. Наше джерело не згадує ближчих обставин смерті Ігоря, а лише обмежується вісткою, що його вбито під Іскоростенем разом із його дружиною і, що його могила є під тим містом „аж до сего дне”.¹

Ближчі обставини смерті Ігоря подає грецький хронограф Лев Диякон,² який каже, що Деревяни привязали князя до двох дерев і розірвали його тіло на дві частини. Щодо часу смерті Ігоря, то наше джерело кладе її на вересень 6453 (944) року. За Шахматовим наш літописець, що додав до Повісті Временних Літ хронологічний порядок, користувався грецькими джерелами, які кладуть смерть імператора Романа, сучасника Ігоря, на цей самий рік, тому він поставив у ньому смерть князя Ігоря.

Наше джерело не подає також імені вбивника Ігоря. Це доповнення знаходимо в анналах польського хронографа Яна Длугоша, який каже, що Ігоря вбив князь Нискин. Шахматов утотожнює його з Мстишою (здрібнілим іменем деревянського князя Мстислава, сина Свинельда). Це Мал Любечанин, що згодом сватався до Ігоревої вдови, княгині Ольги, про що буде мова даліше.³

„В літо 64 11 (903). Игореві же възраштьшо, и хожаше по Олзі и слушаша его, и приведоша ему жену от Пьскова, именемь Олгу”.⁴

Цю згадку нашого джерела ширше пояснює Степенная Книга (1, 6 і слід.), де говориться про одруження Ігоря з Ольгою „от Плескова”, мабуть, дочкою великого псковського князя. В старшій версії ПВЛ кажеється „приведе собі жену оть Плескова именемь Олгу, и бі мудра и смислена”. Ця легенда описана в кількох варіантах з XVI ст.

¹ Лихачев, ПВЛ, I, стор. 40.

² Лев Диякон Калойский. Історія. (Переклад Д. Попова, Спб., 1820, VI, ст. 66.

³ Шахматов, А. А., Мстислав Лютий в рускій поезіи (Сб. Харк. Ист.-фил. общ.), том XVIII, ст. 82—91; також: Разисканія о древнейших русских летописных сводах, Спр., 1908, ст. 340—378.

⁴ Лихачев, ПВЛ, I, ст. 23.

За нею Ігор у Псковщині захотів переїхати річку під час ловів і побачивши при березі човна, казав себе перевезти на другу сторону річки. Перевізницею в тому човні була Ольга. Вона подобалася молодому князеві й він „нікіє глаголи глумленієм претваряше кь ней”, але вона на всі оті „студная словеса” дала йому добру відповідь і так промовила йому до розуму, що він згодом оженився з нею.⁵

Докладніших вісток про життя Ольги в часах князювання Ігоря джерела не подають. Одне є певне, що вона мала свій уділ і жила у Вишгороді біля Києва. Її самотній син Святослав за хронологією Повісті Временних Літ народився в 942 році, а по умові з Греками в 944 році Ігор вже помер. Ці обидві дати є комбінацією пізнішою, бо Початковий Літопис не мав хронологічного порядку. Вони, як гадає Грушевський, можуть бути не зовсім точні, але далеко від правди не відбігають.

Деякі дослідники (напр. Burg, Rambaud, а також сам Грушевський) пересувають смерть Ігоря на роки 947—8, спираючись на свідостві Константина Порфірородного, з яких виходить, що між роками 948—953 Ігоря вже не було.

* * *

По трагічній смерті Ігоря, управу над розлогою імперією перебрала у свої руки його дружина, княгиня Ольга як регентка в імені свого малолітнього сина Святослава.

Повість Временних Літ записала дві головні події з часів регентства княгині св. Ольги, довкола яких потворилися оповідання й легенди в нашій батьківщині вже в ранніх часах. Це похід княгині Ольги на Деревян в цілі пімсти за смерть свого чоловіка, а друга це її подорож до Константинополя та її Хрищення.⁶

Тут ще раз підкреслимо, що в Початковому Літописі не було хронологічного порядку, а його зроблено згодом на основі різних перебірок і комбінацій кількох редакторів впродвж перших шістдесяти років з часу його написання.⁷

⁵ Грушевський, цит. твір, I, ст. 446.

⁶ З огляну на те, що т. зв. Початковий літопис заховався в двох версіях, які сильно різняться між собою, це т. зв. коротша редакція (захована в Новгородському списку) і ширша (захована в південній версії). Порівнявши обидві версії, можна відтворити первісний текст т. зв. Київського Начального Списка, якого зміст, менше-більше, виглядав би так: легенди про Кня, Щека й Хорива; Варяги на півночі (без покликання Рюрика й братів); князь Олег, його похідна Смоленськ і Київ та зустріч з Аскольдом і Диром; похід Олега на Царгород і його смерть; Ігор, його війни з Дерев'янами й Уличами, дерев'янська дань, його конфлікт з Свинельфичем Мстишою та смерть; похід Ольги на Дерев'ян і подорож до Царгороду, охрищення і її намови Святослава на християнство; Святослав і його походи на азар, Візантію й Болгар; прихід Печенігів під Київ і смерть Ольги; друга болгарська виправа і смерть Святослава; усобиці Ярополка й Олега. Решка, як в усіх.

⁷ Порівняй: Нагаєвський, I, цитований твір, розділ X, ст. 126—132.

Вістки про княгиню Ольгу увійшли до Початкового Літопису, як гадає Шахматов, а з ним і Грушевський,⁸ із іншого джерела, т. зв. Сказання про княгиню Ольгу, її подорож до Царгороду, її володіння і смерть. Це старинне джерело, на жаль, не заховалося, тому не знаємо докладно, які вістки взяті з нього, а які пропущені.

Для порівняння згадаємо, що напр., у Повісті Временних Літ при мові про хрищення св. Володимира — промова філософа і вложено в уста Володимира напів-аріянське Ісповідання Віри, взяті з окремого твору п. з. Написання о вірі, яке віднайшов Нікольський в окремому рукописі з XII—XIII ст.

Літописець оповідає, що в хвилині смерти Ігоря Ольга була в Києві із своїм малим сином Святославом і його виховником Асмундом. Таких виховників звичайно держано при княжих дворах. Воеводою був Свинельд, батько Мстишина, тобто Мстислава Лютого, від якого деякі дослідники (напр., Шахматов) виводять рід Володимира по матері Малуші, що була ключницею княгині Ольги.⁹

По вбивстві Ігоря Дерев'яни сказали: „Це ми вбили руського князя; возьмім його жінку Ольгу для нашого князя Мала, і Святослава, і зробимо з ним, що схочемо”. І післали своїх „луччих людей” в числі двадцят, в човнах до Ольги. Вони задержали свої човни під Боричевом. Вода плила тоді попри київські гори так, що на Подолі не було людей, а лише вгорі, тобто мусіла бути тоді якась більша повінь.

Місто Київ, каже літописець, було тоді, де сьогодні є двори Гордятина й Никифора, а княжий двір був у городі, де сьогодні є двори Воротислава й Чудина, а „перевісище” (тобто сіті, якими ловлено птиці) було в середині міста і там був ще другий двір,¹⁰ де сьогодні є двір „Деметиковъ” за святою Богородицею, пояснює літописець.

Над самою горою були кам'яні тереми-хороми Ольги. Їй зголошено про прибуття Дерев'ян, яких вона завізвала, кажучи: „Кажіть, чого сюди прийшли?” Вони ж відповіли: „Нас послала Дерев'янська земля сказати: твого мужа ми вбили, бо він був як вовк, що відбирає й грабує, а наші князі є добрі, бо загосподарили Дерев'янську землю,

⁸ Грушевський, цит. твір, I, ст. 593.

⁹ Шахматов, Разісканія . . . ст. 340—378; Шахматов в іншому творі п. з.: Мстислав Лютий в руській поезіи, стор. 82—91, висуває гіпотезу, що Мстишин-Мстислав-Мал, це Нискин, або Мал Любечанин, князь Дерев'ян, що сватався до Ольги. Він батько Молюші, ключниці Ольги, що була матір'ю Володимира і сестрою Добрині, дядька Володимира.

¹⁰ Тихомиров, М. Н., Изследование о Русской Правде, М-Л, 1941, ст. 64—5, говорячи про князе законодавство, наводить імена Никифора Киянина, Чудина Микули й інші. Це були імена київських бояр-вельмож, яких роди існували ще при кінці XI або спочатку XII ст., тобто в часі коли писалася ПВЛ.

хай вона (Ольга — І. Н.) вийде за нашого князя Мала”. Так називався деревянський князь, пояснює літописець.¹¹

Ольга відповіла: „Мило мені почути вашу мову, бо вже не воєскресити мені мого чоловіка; але хочу вас пошанувати завтра в присутності моїх людей, тому йдїть сьгодні до своїх човнів, а я завтра по вас пришлю, та не їдьте на конях, ані йдїть пішком, але хай вас принесуть у човнах”.

Таке домагання княгині Ольги може видаватися спершу дивним, а навіть недоречним, але таким воно в дійсності не було. В тих часах несення когось у човні було ознакою великої сили й гордості. Напр., Олега Віщого несли суходолом у човні під час його нападу на Царгород; подібно й інших князів перенесено в човнах. Це діялося головню в розточчях рік, де треба було перетягати човни суходолом.

З другої ж сторони коней, саней й човнів уживано при традиційних похоронах наших предків,¹² тому таке жадання княгині Ольги могло означати смерть і похорон для тих, що їх будуть нести в човнах.¹³ Вона в такий спосіб хотїла покарати деревянських послів за смерть Ігоря. Як виходить із оповідання літописця, деревянські послї не зрозумїли хитрости Ольги. Вони були переконані, що це жарти Ольги перед її сватанням, як це в нас був старинний звичай-обряд, що його виконували свати.

За цим легендарним оповіданням літописця криється його намагання представити мудрість, а zarazом хитрощі Ольги, яка під покришкою обряду сватання приготувляла вбивникам свого чоловіка смерть. Вона наказала викопати серед двору великий рїв. На другий день рано послала до „сватів”, кажучи: „Ольга взиває вас на велику честь”. А вони відповіли: „Не поїдемо кіньми, ні на возах, ані пішки, але понесїть нас у човнах”.¹⁴

Кияни понесли їх у човнах у кяжий двір, а вони тим дуже гордились. Внісши у двір, Кияни кинули їх разом із човнами до ровів. Княгиня ж Ольга запитала їх: „Чи добра честь?” Вони відповіли:

¹¹ Греков, Б. Д., Киевская Русь, М.-Л., 1949, ст. 358; Лихачев, ПВЛ, II, ст. 297, гадають, що посольство Деревян до Ольги в справі її замїжжя за їх князя Мала, це прояв старого матриархального звичаю-права, за яким кожний вбивник чоловіка женився з вдовою і на нього переходило все майно і влада вбитого. Згадані дослідники в цьому добачають стрїчу двох культур: полянської (вищої) і деревянської (нижчої), що своїм корінням сягала в старі, матриархальні часи.

¹² Авторів цих рядків відомі старі звичаї в деяких селах нашого Подїлля, де влітку хоронено мерців на санях.

¹³ Ануцин, Д. Н., Сани, лодья и кони, какь принадлежности похоронного обряда, (Древности), том XIV, М., 1890.

¹⁴ Кагаров, Е. Г., Состав и происхождение свадебной обрядности (Сборник МАЕ), VIII, 1929, ст. 161; також Лихачев, ПВЛ, II, ст. 298, подають мови сватів . . . „вони йдуть . . . ні пішком, ні конем, ні подорозі, ні без дороги, ні днем, ні нічю . . .” тощо.

„Гірша від Ігорової смерті”. І наказала їх засипати землею, додає літописець.

І знову переказала Ольга Дерев'янам через своїх послів: „Якщо дійсно мене хочете, то пришліть більше достойних мужів, щоб я могла прийти до вашого князя з великою честю, якщо мене пустять київські люди”.

Почувши це, Дерев'яни вибрали кращих людей, що володіли їх землею (це значить з княжого року — І. Н.) і послали до неї. Коли вони з'явилися у княжому дворі, княгиня звеліла приготувати для них купіль, мовляв, умившись гарненько, заходіть до мене.¹⁵ Ця купіль крила в собі другий підступ Ольги, якого також не зрозуміли Дерев'яни. Купіль була частиною похоронного обряду в давній і новій народній традиції. В нас всіх покійників купали, при чому клали при їх тілах різні речі, напр., їжу, рушники, а також посипали місце купелі попелом.¹⁶ Коли ж Дерев'яни почали купатися у спеціально приготіваній до того кімнаті, їх замкнуто й спалено.

Та підступам Ольги ще не було кінця.. Вона вислала Дерев'янам таку вістку: „Це вже йду до вас, а ви приготівіть багато меду в тому місці, де ви вбили мого чоловіка, щоб я могла поплакати над його гробом та створити йому тризну”.

Дерев'яни навезли багато меду й стали його варити. Ця тризна була третьою хитрістю Ольги. Тризна в княжих часах справлялася не лише релігійними обрядами й гостиною, але й воєнними ігрищами.¹⁷ В згаданому нами Слові, приписуваному св. Григорієві, розрізняється: 1. Законну трапезу або перший обід, — це релігійна частина поминок, під час якої роздавано коливо, то є варену пшеницю з медом; 2. Друга трапеза — це поганська, тобто воєнні ігрища, злучені з пиром і питтям меду-запіканки.

Княгиня Ольга, взявши з собою своїх дружинників, йшла спривала до місця, де був гріб її чоловіка й плакала за ним. Вона наказала

¹⁵ В Софійському першому, Воскр., Тверському і Ніконівському Списках є сказано, що цим разом Дерев'яни вислали 50 людей. В Літописі Переяслава Суздальського (видав: М. Соболевський, М. 1851, ст. 11) розказується про сон дерев'янянського князя Мала. Ольга давала йому дорогі шати, шніт жемчугами (символ сльоз), чорними цвітами (траур — чорний цвіт), уживаний при похоронах і човни прикрашені чорно-зеленими узорами.

¹⁶ Лихачев, ПВЛ, II, ст. 300, наводить приклади купання мерців і складання різних предметів біля їх тіл із „Слова“; приписуваному Іванові Золотуустому, в дійсності написаному нашим автором; також в іншому „Слові о том, како погани суще язичи кланялися идоломь“, приписуваному св. Григорієві, і написаному також нашим автором.

¹⁷ Про тризни на Русі-Україні гляди: Гальковській, Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси, Харків, 1916; Котляревській, А., О погребальних обычаях языческих славян, М. 1868; Соболевській, А., Н., Материяли и изследования в области славянской филологии и археологии (Акад. Наук), Спб., 1910, ст. 273; Рибаків, Б. А., Древности Чернигова, М.ІЛ., 1949, сторінка 33.

своїм людям висипати над гробом велику й високу могилу, аж щойно потім зробила тризну, на яку запросила Дерев'ян, наказавши своїм слугам служити їм під час гостини.

Тоді Дерев'яни спитали її: „Де є наша дружина, яку ми по тебе посилали?” Ольга відповіла: „Ідуть з дружиною мого чоловіка”.

Коли ж Дерев'яни попилися медом, Ольга відїхала, наказавши своїм дружинникам посікти Дерев'ян. Їх побито, каже літописець, п'ять тисяч чоловік. Сама ж Ольга вернулася до Києва, щоб приготувати великий похід проти Дерев'янської землі.¹⁸

Похід княгині Ольги проти Дерев'ян кладе наш літописець на 6454 (946) рік. На чолі цього походу їхала сама Ольга із своїм малим сином Святославом, що згідно з нашим старим воєнним звичаєм, мав перший кинути копієм проти Дерев'ян. Але, як каже літописець, він не кинув, бо не мав ще сили, а лише „суну” копієм, яке полетіло попри вуха його коня й вдарило коневі в ногу.¹⁹ Свинельд і Асмунд тоді сказали: „Князь зачав, а ви, дружино, йдіть за князем”. Зачався кривавий бій, в якому Русь побідила Дерев'ян. Вони порозбігалися по своїх містах та позамикалися поза їх мурами. Сама ж Ольга задержалася з сином під Іскоростенем, де був вбитий Ігор. Мешканці міста дуже хоробро боролися, передбачаючи важку кару княгині за вбивство її чоловіка.²⁰

Ціле літо облягала Ольга Іскоростень і не могла його здобути. Врешті взялася знову на хитрощі. Пославши своїх послів до міста, питала оборонців: „Нащо ждете? Всі ваші міста вже мені піддалися і дають данину та управляють своєю землею й свої ниви, а ви хочете з голоду вмирати, відказуючись платити данину”.²¹

Дерев'яни їй відповіли: „Ми радо платитимемо данину, але ти хочеш мститися на нас за свого чоловіка”. Вона ж заявила: „Я вже двічі помстилася за кривду мого чоловіка ще в Києві, а втретє, коли справляла по ньому тризну. І вже не хочу мститися, але хочу зібрати данину, а погодившись з вами, поїду додому”. Питались Дерев'яни:

¹⁸ Оповідання про хитрощі Ольги з Дерев'янами ми подаємо за Лаврентійським списком, виданим Лихачевим.

¹⁹ Цей лицарський звичай, що князь, чи назначений ним полководець, перший кидав копіє, або стріляв з лука в сторону ворога-противника, означав початок бою. Такий звичай був загальний в середньовіччі. В нас, напр., є згадка в Іпатіївському літописі, що Василько Романович в 1245 році, зачинаючи війну з Польщею, вистрілив з лука, через Вислу, в сторону Поляків.

²⁰ В **Новгородському Першому Літописі**, в якому видно найкраще Начальний літопис (з якого повстала ПВЛ) каже лише про три пімсти Ольги. Вставка про четверту хитрість Ольги під Іскоростенем це, мабуть, вставка самого автора ПВЛ, яку він взяв з якогось іншого джерела „казанія”, або просто записав переказ народу.

²¹ **Лященко, П. И.**, Історія народного хазяйства СРСР, М. 1947, ст. 84, доказує, що Дерев'яни дійсно трудилися управою рільництва, а данину давали медом і шкірами.

„Чого ж хочеш від нас? Будемо платити медом і шкірою”. Ольга переказала їм: „Сьогодні не маєте ані меду, ані шкір, а я не хочу від вас багато, дайте мені від кожного двора по три голуби й стільки ж горобців. Я не хочу вас обтяжувати важкою даниною, як мій чоловік, тому хочу від вас небагато”.

Раді Дерев'яни збрали від кожного двора по три голуби й по три горобці й післали Ользі з поклоном.²² Вона сказала їм: „Це ви покорилися мені, тому йдіть до свого міста, а я завтра відступлю від нього й вернуся додому”. Тим часом вона роздала своїм дружинникам по одній птиці й наказала їм до кожної птиці привязати ниткою шматок кори. Смерком кору запалено й випущено птиці. Голуби полетіли до голубників, а горобці під стріхи своїх дворів. І скоро не було в місті двора, щоб не загорівся так, що й гасити не було можна, бо все горіло. Люди втікали з міста, а Ольга наказала їх ловити. Вона знищила місто, повбивавши старшину, а інших передала своїм дружинникам за невільників, а на решту наложила важку данину: дві частини для Києва, а третю для Вишгорода, для Ольги, бо це був її город — додає літописець. Від того часу Ольга господарила в дерев'янській землі, видаючи свої закони й устави. Стільки Повість Времених Літ про дерев'янський похід княгині Ольги.

Отож автор Повісті Времених Літ використав деякі вісті з Початкового літопису, а деякі додав з народніх оповідань, бо в його часі пам'ять про Ольгу мусіла бути ще свіжою. В нього бачимо виразну тенденцію представити Ольгу премудрою й хитрою володаркою розлогої імперії, що управляла нею не гірше від свого чоловіка. Коли ж його вбито, вона, будучи ще тоді поганкою, жорстоко мстить його смерть. Ольга „яке бі мудрійши всіх чоловік” не лише боронить своєї жіночої чести, спершу дівочої, а згодом вдовиної, але вона неприступна, що кожному знає сказати належне слово.

Літописець хоче представити княгиню Ольгу суворою, немилосердною й підступною местницею за свого чоловіка, бо тоді ще вона була поганкою й виконувала справедливість ображеної жінки, як велів поганський звичай. Літописець це робить навмисно, щоб згодом, коли вона вже стала християнкою, представити її „начальницею руських синів” і взором любови й пробачення згідно з засадами Христової віри. Вона, немов зоря на небі, що є передвісником ясного сонця. Вона бабуня св. Володимира, що виховала його й підготувала до того великого діла, якого він доконав.

* * *

Крім тієї дерев'янської кампанії кн. Ольги, наш літопис записав під роком 6455 (947) її похід до Новгороду, де вона „устава по Мьсті

²² Переясл.-Сузд., список додає, що цих птиць Ольга хотіла, щоб принести богам у жертву, а собі на лік від болю голови. Константин Порфіроподний згадує, що руські погани, які жили на острові св. Григора, приносили богам у жертву живі птиці.

повости і дани и по лузі оброки і дани; и ловища ея суть по всей земли; знамьня, и міста, и повости, и сани ее стоять в Плескові и до сего дне; и по Дніпру и доселе. И зарядивши, възвратися къ сину своему Киеву, и прибываше съ нимъ въ любви”.²³ Цей похід княгині Ольги в північні волості її держави, як гадає Греков,²⁴ відбувся в цілі утвердження над ними влади Києва. Вона установила по всіх важніших пунктах і містах свою залогу й своїх управителів. За Юшковим²⁵ головною ціллю походу Ольги на північ було знесення влади місцевих князів-намісників і племінних, та закріплення над тими волостями центральної влади Києва і сцелювання їх із київським материком.

Від 947 до 955 року Повість Временних Літ не має жадної згадки про регентство княгині Ольги. Видно, що ціла її увага була зосереджена над внутрішнім закріпленням її імперії, бо не згадується про будь-які воєнні дії в тому часі. З події, записаної літописцем під 955 роком, тобто подорожі кн. Ольги до Царгороду, можемо здогадуватися, що в тому часі вона звернула увагу на поширення й закріплення християнства, якому її чоловік дав був повну свободу та визнав його напівдержавною релігією Руси-України.

²³ Лихачев, ПВЛ, I, ст. 43.

²⁴ Греков, Б. Д., Киевская Русь, М-Л, 1949, ст. 297.

²⁵ Юшков, С. В., Общественно-политический строй и право Киевского государства, М, 1949, ст. 108.

3. ПОЇЗДКА СВ. ОЛЬГИ ДО КОНСТАНТИНОПОЛЯ

Мусіли бути дуже важні причини, що спонукали св. Ольгу їхати до Константинополя. З огляду на те, що по умові Ігоря з Греками в 944 році, жадне джерело не згадує про якісь воєнні дії Русі проти Константинополя, треба здогадуватися, що причиною тієї поїздки св. Ольги були, між іншими, справи, зв'язані з поширенням і закріпленням християнства на Русі-Україні.

Спершу перекажемо історію подорожі св. Ольги до царського міста, як її подає Повість Временних Літ під роком 6463 (955). Там кажесться:

„Де Ольга вь Греки і приде к Царгороду. Бі тогда царь Костянтинь, син Леоновъ; и приде ко нему, и видівь ю добру сушю зіло лицемь и смислену, удивився царь разуму ея, бесідова кь ней, и рекь ей: »Подобна еси царствовать вь градї сь нами«. ¹ На такі слова імператора Ольга відказала: »Я ж поганка, якщо б ти мене хотів охристити, то христи мене сам; якщо ж ні, то не буду хрищена.« І охристив її цар з патріярхом”, — каже наш літописець.

Бувши просвіченою, радувалася душею і тілом, а патріярх повчив її у вірі, кажучи: „Благословенна ти в женах руських, полюбивши світло й залишивши темряву. Благословитимуть тебе сини руські до посліднього роду твоїх внуків”. ² Він навчав її церковних законів, про молитву й піст, милостиню і про чистоту тіла. А вона, склонивши голову, стояла, як всисаюча губка, приймаючи навчання. Потім поклонилася патріярху й сказала: „Хай твої молитви, Владико, захоронять мене від сітей спокус”.

Надано їй хресне імя Олени, яке мала давня цариця, мати Константина Великого. І, поблагословивши, відпустив її патріярх.

По хрищенні закликав її цар і сказав: „Хочу взяти собі тебе за жінку”. Вона ж йому одказала: „Як же можеш женитися зі мною, христивши мене й назвавши донькою? Християни не мають такого закону, ти сам про те знаєш”. Цар каже: „Ольго, ти мене перехитрила”. І дав їй багаті дари, золото й срібло, шати й різні посуду та відпустив її, назвавши своєю донькою.

Вертаючи додому, Ольга вступила до патріярха та просила благословення своему домові, кажучи: „Мої люди погани і мій син, хай Бог

¹ Лихачев, ПВЛ, I, ст. 44.

² Ця остання заввага літописця про рід її унуків, зраджує головну його ідею: писати про рід св. Володимира.

захоронить його від всякого зла". На те патріярх: „Вірна дитино, Ти христилася в Христа і в Христа одягнулася, і Христос тебе захоронить: як захоронив Еноха в перші покоління, потім Ноя в ковчезі, Авраама від Авемелеха, Лота від Содоми, Мойсея від фараона, Давида від Савла, трьох юнаків в печі, Данила від звірів, так і тебе захоронить від усякого лиха і його сітей”.

І поблагословив її патріярх, а вона в мирі вернулася в свою землю й прийшла до Києва.

Тут літописець вкладає коротеньке порівняння св. Ольги до цариці етіопської, що відвідувала Соломона, але вона шукала людської мудрости, а Ольга Божої.

„Вже змалку — каже літописець — блаженна Ольга шукала мудрости, щоб пізнати, що є краще в цьому світі і знайшла дорожціну перлу, якою є Христос”. Тут знову літописець прикладає кілька стихів із Премудростей Соломонових.

Коли ж Ольга прийшла до Києва, грецький імператор прислав до неї своїх послів, кажучи: „Я тебе щедро обдарував. Ти ж казала: »Коли повернуся на Русь, дам тобі численні дари: людей, воску, шкір і вояків на поміч«”. Їм в одвіт сказала Ольга: „Скажіть цареві: якщо ти так довго постоїш в мене в Почайні, як я в Суду, тоді одержиш”. І так сказавши, з нічим відправила царських послів.³

Стільки Повість Временних Літ про відвідини св. Ольги в Константинополі й про її хрищення. Як бачимо, літописець на канві історичного факту відвідин св. Ольги в Царгороді розвинув своє оповідання, додавши до нього різні легендарні речі, напр., про залицання до неї царя, хитрощі Ольги при її хрищенню тощо. До цих речей він додав ще свої комбінації так, що ціла ця історія виглядає більше на легенду, як на історію. Всі ці речі літописець взяв з якихсь інших джерел-оповідань, напр., Шахматов у своїх „Разисканіях...”⁴ подає інше оповідання-легенду про збройний похід Ольги на Царгород (при чому там взяті всі подробиці Олегового походу), в якому вона наводить перестрах на Греків, палить цісарське місто при допомозі горобців і врешті христиться. Це оповідання-легенда, на думку Шахматова, існувало вже в часі писання Повісти Временних Літ.

На щастя, маємо інший документ великої історичної вартости, в якому подаються правдиві вістки про відвідини св. Ольги в Царгороді. Це твір достойного свідка, імператора Константина Порфіроподного, який у тому часі сидів на пресотолі в Царгороді.⁵

³ **Томашівський**, цит. твір, ст. 70, каже, що з того побуту св. Ольги в Царгороді залишилася в церкві св. Софії золота тарілка, висаджувана дорогими самоцвітами у формі хреста. Її оглядав Антоній, єпископ Перемишля і архієпископ Новгороду, ще в XIII ст.

⁴ **Шахматов, А. А.**, Разисканія . . . ст. 113.

⁵ За повним текстом свідцтва імператора Константина Порфіроподного про відвідини св. Ольги в Царгороді гляди: **Нагаєвський, І.**, Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні, Рим, 1954, ст. 165—166.

Ці відвідини „архонтісси”-княгині Руси, як він каже, відбулися 9 вересня 957 року. Тоді княгиня св. Ольга була прийнята імператором із своїм двором. З нею були: її дядько по матері (авункулюс, на жаль, не названий на імя), кілька княгинь, боярини та священник Григорій (паппас сев конфессаріус). Крім них цісарський протокол подає ще 12 близьких до княгині жінок, 18 осіб двірського жіноцтва, 20 послів, 42 людей руської торговельної місії в Константинополі і два перекладчики.

Під час авдієнції в імператора св. Ольга йшла на чолі свого двора різними кімнатами (вірідіяріюм, трінклініюм, аж до цісарського портику), як це приписував цісарський церемоніал. Сам імператор приймав св. Ольгу в залах магнаври (це була найпарадніша зала цісарського двора, де відбувалися часом кінцеві сесії церковних Соборів, напр. Собор при реінституції патріярха Ігнатія імператором Василем Македонцем, дідом Константина Порфірородного).

В т. зв. трікклініюм Юстиніяна був великий трон імператора Теофіля, біля нього інший золотий трон, на якому сиділа імператриця під час авдієнцій визначніших осіб, або голов держав. Звичайно при прийняттях голов держав був присутній цісарський двір: зости, свояки імператора, магістри і їх жінки, патриції, урядові протоспатари, спатарокандидати, спатари, стратори і кандидатки. Коли ж всі були зібрані, двірський церемоніяр заповів прихід „архонтісси” Руси, Ольги, яка йшла на чолі свого двора. В тому місці церемоніяр щось говорив потихо княгині в імені імператриці. Потім кн. св. Ольга задержалася в залі трофеїв. Цим загальна авдієнція Ольжиного двора офіційально закінчувалася.

Щойно по цьому св. Ольга перейшла до трікклініюм Юстиніяна. Тим часом імператор пішов до кімнат цариці, куди була запрошена кн. Ольга. І там відбулася приватна розмова кн. Ольги з імператором. Це, так би мовити, приватна авдієнція, під час якої були полагоджані всякі справи державного характеру.

Того самого дня в трікклініюм Юстиніяна відбувся парадний бенкет з честь княгині Ольги, на якому, як приписував двірський церемоніал, Ольга сиділа з цісарськими свояками, т. зв. зостами. В тому самому часі в золотій залі, т. зв. хризотрікклініюм, імператор гостив мужчин із почоту св. Ольги.

По обіді відбулася, приписана двірським церемоніалом, роздача грошевих дарунків гостям: дядько св. Ольги одержав 300 драхм, його довірені приятелі по 20, а інші по 8; апокризіяри по 12; друзі Святослава по 5 і шістьох апокризіярів по 3; сорок два члени торговельної місії по 12; 2 перекладчики Ольги по 50.

По цім обіді імператор Константин Порфірородний, цезар Роман, імператриця, їх діти, невістка та св. Ольга засіли при невеличкому золотому столі в окремі кімнаті на т. зв. десерт. За двірським звичаєм кн. Ольга одержала 500 драхм, шість її приятельок по 20, вісімнадцять дворянок по 8.

Щойно 18. жовтня 957 року відбувся другий, прощальний бенкет у хризотріклініюм (найпарадніша зала), де імператор приймав мужчин із двора кн. Ольги, а імператриця приймала св. Ольгу з її подругами в залі св. Павла (це траплялося дуже рідко — І. Н.), де була присутня невістка з дітьми. Тоді знову одержала кн. Ольга 200 драхм, її дядько 20, паппас (або сповідник) Григор 8, решта одержали відповідно до свого становища. Стільки Константин Порфірородний про побут св. Ольги в Константинополі.⁶

Порівнявши вістку нашого джерела з вісткою Константина Порфірородного, зладжену на основі протокола візантійського цісарського двора, зразу бачимо їх розбіжність. Чи автор ПВЛ знав свідоцтво Константина Порфірородного про відвідини кн. Ольги в Царгороді? Мабуть, ні. Знаючи, що імператриця брала участь під час гостини, не був би може помістив легенди про залицання імператора до кн. Ольги. Він, як ми згадали, покористувався легендами, що ходили між народом і скомбінував їх в одну цілість, що відповідала його генеральній ідеологічній лінії: представити мудрість і хитрість кн. Ольги, що краще визнавалась на церковних законах, як грецький імператор, якого вона перехитрила. Цю його тенденцію бачимо в словах патріярха, висказанні при благословенні Ольги.

І саме це помішання речей дійсних і легендарних затемнює його свідоцтво і зменшує його історичну вартість так, що постає поважна трудність при означенні часу й місця хрищення св. Ольги.⁷

⁶ Праці про подорож св. Ольги до Царгороду: **Айналов, Д.**, Св. Ольга в Царгороді, (Труди XII археол. зїзду); **того ж автора:** О дарах русским князьям и посламъ въ Византии, (Изв. от. русс. яз.) II, 1908; **Грушевський, М.**, цит. твір, I, 541—3, подає короткий опис; **W. Fischer:** Die russische Grossfürstin Helga am Hofe von Byzantion (Z. f. Geschichte u. Politik) Stuttgart, 1888.

⁷ **Грушевський, М.**, цит. твір, I, ст. 450, каже про це оповідання нашого літописця так: „В цім літописнім оповіданні про побут Ольги в Царгороді й охрищення там, пробували знайти різні спомини про реальні факти, але це діло пусте: перед нами, очевидно, чиста легенда, якій не допоможуть ніякі коментарі, ніякі поправки: мудра княгиня зручно дурить хитрих Греків, як обдурила темних Деревян. Сватання грецького царя — просто легендарна паралеля до сватання деревянського князя; нема чого й говорити, що в дійсності не могло мати місця: тодішній імператор Константин Порфірородний (коротша версія ПВЛ приложила цю вістку хибно до Цимісхія, ширша справила цю похибку), звісний літерат і книголюбець, мав тоді живу жінку і був у таких шановних літах, що певно не думав з нею розводитися для варварської „архонтіси“.

4. КОЛИ Й ДЕ ХРИСТИЛАСЯ СВ. ОЛЬГА?

В попередньому розділі ми розглянули два джерела: Повість Временних Літ і твір Константина Порфірородного, що говорять про подорож св. Ольги до Царгороду, з якою, в меншій або більшій мірі, зв'язується факт її хрищення.

Наше джерело вказує на Царгород, як місце її хрищення. Але, як ми бачили, в ньому таке велике наверствування легендарних оповідань, перемішаних з історичними подіями, що навіть по докладній аналізі цілого тексту, важко сказати де зачинається легенда, а де кінчається історія. Вже з тієї причини не можна з нього усталити певної дати й місця хрищення св. Ольги так, що й сьогодні дослідники того періоду нашої історії дискутують над вирішенням тієї справи.

Повість Временних Літ кладе хрищення св. Ольги на 955 рік. Ця дата підтверджується нашим іншим джерелом „Похвалою” св. Володимира, Якова монаха, що черпав свої відомості з якогось давнього джерела, старшого від Початкового літопису й Повісти Временних Літ.

Монах Яків подає, що св. Ольга померла в 969 році, проживши 15 літ християнкою. Отож за ним її хрищення припадало б на 954—55 рік.¹ Грецький хронограф Кедрен-Скилиця (писав у XI ст.) подає, що св. Ольга була охрищена в Царгороді в часі патріярхату Теофілякта (933—956). Це, очевидно, не могло статися під час її відвідин в Царгороді, що відбулися в 957 році, бо тоді вже патріярха Теофілякта не було в живих, він помер 27. лютого 956 року. Ця обставина в деякій мірі також потверджує дату, подану нашими джерелами.

Цю розбіжність дат старалися погодити деякі дослідники, напр., Приселков, Шахматов,² поставивши гіпотезу подвійного побуту св. Ольги в Царгороді: раз у 955 р., як подають наші джерела й це годилося б із свідомством Кедрена-Скилиці, а другий раз у 957 р., як подає Константин Порфірородний. Вони кажуть, що св. Ольга могла охриститися під час перших відвідин у 955 р.

Така гіпотеза могла б погодити дату наших джерел із Кедреном,

¹ Нам треба тямити, що в тих часах початок року зачинався від 1. вересня, а не від 1. січня, як це є сьогодні.

² Приселков, М. Д., Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв., Спб. 1913, ст. 3 слід.; Шахматов, А. А., Разискания, Спб., 1908, стор. 115—118.

як би не сильне свідoctво Константина Порфірородного, який говорить лише про одні відвідини св. Ольги в Царгороді в 957 р. і то без хрищення її.³ Він, як бачимо, описує все дуже дрібничково й зовсім певно не пропустив би факту хрищення св. Ольги. Хрищення володарки (архонтіси) такої імперії, як була тоді Русь-Україна, що почавши від кінця VIII до половини X ст. своїми нападами на грецькі, чорноморські колонії й навіть саме цесарське місто, накоїла Грекам стільки лиха й нагнала їм стільки страху, імператор згадав би був з приємністю. Безсумнівно, розголошення такої події було б принесло самому імператорові велику честь, а для імперії й Церкви велику славу. Згадаємо, що Константин Порфірородний в іншому своєму творі говорить про хрищення руського князя грецькими місіонерами, з ноткою гордості в перемогу грецької дипломатії, бо християнізація Руси, можна сказати, лежала Грекам на серці ще від часу нападу Аскольда на Константинопіль у 860 році.⁴

Прихильники гіпотези хрищення св. Ольги в Царгороді опирають свої гадки на свідoctвах Повісті Временних Літ, Похвали монаха Якова, Кедрена, а крім того на підтверження своєї гіпотези наводять свідoctво німецького анналіста т. зв. Продовжувача-Регінона, яким мав би бути сам Адальберт, висвячений на єпископа Києва й був там в роках 961—962.⁵

Що ж каже Продовжувач-Регінона про хрищення св. Ольги? Під роком 959 він записав таке:

Ad a. 959. Legati Helenae reginae Rugorum, quae sub Romano imperatore Constantinopolitano Constantino baptisata fide, ut postea claruit, ad regem venientes episcopum et presbyteros eidem genti ordinari petebant“.⁶

Отож Продовжувач-Регінона згадує про послів св. Ольги, королеви Русів, яка була охрищена за (sub) імператора ромейського, константинопольського Константина, як згодом вияснилося, що прийшли до короля (Оттона I — I. H.), просити єпископів і пресвітерів для того народу (Русів — I. H.).

З огляду на те, що авторство згаданих анналів приписується єпископові Адальбертові, який сам був на Русі, можна здогадуватися, що за ним повторили цю вістку й інші німецькі анналісти, напр., аннали з Гільденсгайму, з Оттенбургу, Дітмар з Мерзебургу,⁷ а аннали

³ **Constantinus Porphyrogenitus**, De caeremoniis aulae regiae, in Migne, P. Gr. vol. 112, col. 1107—1111.

⁴ **Theophanus Continuatus**, Lib. V, nr. 97, in Migne, P. Gr., vol. 109, col. 259; про справу хрищення Аскольда р'яди: **Нагаєвський, І.**, цит. твір, стор. 141—142.

⁵ **Laehr, G.**, Die Anfänge des russischen Reiches (in Historische Studien), vol. 1897, Berlin, 1930, p. 103—106; **Amman, A. M.**, op. cit., p. 12; **Dvornik, F.**, op. cit., p. 67; **N. de Baumgarten**, op. cit. pp. 56—60.

⁶ **Continuator Reginonis** ad a. 959, MGH, SS, I, p. 624.

⁷ Thietmari annales, MGH, LL, SS, p. 14.

з Гільденсгайму помішали дату, поставивши прибуття послів св. Ольги на 960 рік.

Що ж властиво говорить нам записка Продовжувача-Регіона? Св. Ольга була охрищена за Константина Порфірородного. В ній не видно твердження, щоб вона була хрищена в Константинополі. Слова: „fiste, ut postea claruit, venientes ad regem“ вказують на свого роду жаль і розчарування анналіста, мовляв, сама охристилася за Константина, аж щойно потім прислала послів до короля за єпископом і пресвитерами, яких у Києві не прийнято. З цієї записки щонайбільше видно, що св. Ольга христилася в грецькому обряді в часі володіння ромейського, константинопольського імператора Константина.

Записка анналів з Гільденсгайму звучить: „Venerunt legati Ruscie gentis ad regem Ottonem et deprecati sunt eum ut aliquem suorum episcopum transmitteret, qui eis ostenderat viam veritatis . . . Et ille transmittit Adalbertum episcopum fide catholicam.“⁸

Тут зовсім не згадується про хрищення св. Ольги, а лише про прихід руських послів до короля Оттона в справі єпископа (без пресвитерів — І. Н.), щоб вказав їм дорогу правди. Король вислав єпископа Адальберта, що був віри католицької.

Реасумуючи сказане, можемо усталити дату хрищення св. Ольги, що відбулося 955 року. За цією датою є Повість Временних Літ, монах Яків, Кедрен-Скилиця. Її також потверджував би аргумент з мовчанки Константина Порфірородного та Продовжувач-Регіона.

* * *

Щодо місяця хрищення св. Ольги, прихильники гіпотези її хрищення в Царгороді основують свої твердження на наших джерелах, Кедрені й частинно на Продовжувачу-Регіона.⁹ Мовчанку Константина Порфірородного про хрищення Ольги пояснюють тим, що вона вперед могла бути охрищена, тому він про те не згадав. Він лише опишував ті церемонії, що повторялися частіше, а хрищення голов держав траплялися дуже рідко.¹⁰

⁸ Annales Hildenheimenses, MGH, SS, III, p. 60.

⁹ Амман, цит. твір, стор. 12, пише: „Ця визначна жінка їздила правдоподібно в 957 р. в товаристві священника і свого двора до Візантії. Вона одержала там св. Хрищення, коли взяти під увагу свідцтво згаданого єпископа Адальберта. Щойно потім прийняв її імператор Візантії Константин Порфірородний. Врочистість цього прийняття мала затерти прикрі наслідки довгого очікування на авдієнцію. По своєму повороті додому, мимо оказаної їй чести Візантійцями, відмовилася дати їм замінні дари й звернулася до німецького королівства“.

¹⁰ Дворнік, Ф., цит. твір, стор. 67, пише: „Дотепер існував сумнів чи хрищення (св. Ольги — І. Н.) відбулося в Києві чи Константинополі. Київ, як видається, був би найкращим місцем на те. Там була біля церкви св. Іллі велика християнська громада, що воскресла на руїнах першого осередку, основаного грецькими місіонерами в часі Аскольда й Діра, й вона брала участь

Така аргументація не є переконлива. Імператор Константин був найбільш авторитетною особою в тій справі, а його свідoctво має рiшальне значення. Він, вичисляючи особи з двора Ольги, яким давано дарунки, називає священика Григора словом „паппас” — отець і зараз же додає „або конфессарій” — сповідник. Це, безсумнівно, свідчить, що роля священика не була випадкова, бо погани не їздять із сповідниками. Це вказувало б, що св. Ольга не була хрищена в Константинополі, а радніше в Києві.

Досі найбільший знавець літописання Київської доби, Шахматов, говорячи про „Сказаніє о крещеніи и кончинѣ Ольги”, приймає 955 рік роком її хрищення та першою достовірною датою нашого літопису. На його думку, св. Ольга христилася в Києві, а до Царгороду їхала вже християнкою.¹¹

Голубинській, інший знавець тієї ж доби, в своїй Історії погоджується з аргументацією Шахматова та хрищення св. Ольги приймає за історичний факт.¹²

Сеніор нашої модерної історіографії, М. Грушевський, у своєму капітальному творі виключає хрищення св. Ольги в Царгороді, головню через мовчанку протоколів візантійського двора, ще не замовчали б такої важної події. Св. Ольга, гадає Грушевський, охристилася тихо в Києві і цей факт не залишив по собі особливої пам'яті на місці, а був оцінений ретроспективно, по охрищенні Руси за Володимира.¹³

Інший історик нової школи, Томашівський, гадає, що свобода, яку князь Ігор дав християнам, (видно сам він був прихильний новій вірі), була б довела в середині X ст. до повної християнізації Руси,

в торговельному договорі з Візантією. Християнські впливи в Києві коло 955 р. мусіли бути досить сильні, щоб вплинути на Ольгу охриститися перед її виїздом до Константинополя. Констант. Порфір., що в своїй книзі церемоній описує докладно прийняття Ольги в Константинополі, не має ані одного слова про її хрищення в тому місті.

Є також розбіжність джерел між датами, Пов. Врем. Літ Нестора і Яків, панегірист св. Володимира (Срезневський, Зап. Акад. Наук, сер. VIII, т. I, 1897, ст. 5) подає хрищення Ольги на 955 рік, тобто два роки перед подорожжю до Константинополя.

З другої сторони руська традиція, ПВЛ, Яків панегірист, потвержені віз. хронографом Кедреном, подають хрищення Ольги в Константинополі. Сторонники Київської теорії відкидають цю традицію, кладучи її на карб грецької зарозумілості й упередження . . .“ Дворнік зазначає: „Можна прийняти, що хрищ. Ольги відбулося в Константинополі в 957 .“ — **Laehr**, *op. cit.*, pp. 103—6, приймає хрищення св. Ольги в Константинополі. **Ostrogorsky**, **G.**, (*D. Lit. Zeit.*), 1931, p. 173, те саме; але в пізнішому творі „*Geschichte des Byzantinischen Staates*“, München, 1940, ст. 200, твердить, що св. Ольга христилася в Києві.

¹¹ **Шахматов, А. А.**, Разисканія о древнейших русских літописних сводах, СПб, 1908, ст. 115—118.

¹² **Голубинській, ИРЦ**, I, ст. 75.

¹³ **Грушевський, М.**, ИУР, I, ст. 451.

але цьому перешкодила його смерть. Св. Ольга, його вдова, управляючи державою за малолітнього Святослава була, мабуть, християнкою вже скорше. Обставини її хрищення нам не знані. Він навіть висуває гіпотезу, що це могло статися в Царгороді, але за імператора Романа I Лакапена, ще як була молодою. Та, на жаль, йому не вдалося цієї гіпотези уgruntувати.¹⁴

Цілий ряд інших дослідників, як напр., Пархоменко,¹⁵ Полонська,¹⁶ Назарко,¹⁷ Лужницький,¹⁸ Острогорски¹⁹ і інші, годяться на тому, що св. Ольга охристилася в Києві. Дослідник тих часів, Г. Пашкевіч, в своєму найновішому творі²⁰ твердить, що св. Ольга охристилася в Києві в словянському обряді св. Кирила і Методія, що був тоді в Русі-Україні, але виказала зрозуміння для одности універсального християнства. Вона заважала навязати контакт з Заходом і Римською Церквою.

Можна сказати, що сьогодні вже усталилася думка про хрищення св. Ольги в Києві, й що вона вже їздила до Царгороду християнкою. Автор ПВЛ і монах Яків мали якісь старші записки, де подавалося 955 рік роком хрищення св. Ольги. Може навіть такі записки були при церкві св. Іллі в Києві. Чи було в них подане місце її охрищення, чи вони самі перенесли його до Царгороду, чи врешті, це місце інтерполювали пізніші редактори наших джерел, цього не знаємо. Наші джерела перейшли дуже важку долю. Не треба забувати, що друга редакція ПВЛ писалася в „мономашому” Видубецькому монастирі, в часах найбільшого впливу Візантійців у нашій батьківщині, отож не виключене, що в цій редакції перенесено хрищення св. Ольги до Царгороду.²¹

* * *

Ані в наших, ані в грецьких джерелах не згадується про правдиву ціль подорожі св. Ольги до Царгороду. Годі також допустити, щоб вона, залишивши свою розлогу імперію, до того в старшому віці, вибиралася в таку далеку й утяжливу подорож без якихось ясно спрецизованих і конкретних цілей, які хотіла в Царгороді досягнути.

¹⁴ Томашівський, цит. твір, ст. 69—70.

¹⁵ Пархоменко, В., Християнство Русі до Володимира святого (Віра

¹⁶ Полонская, Н., Къ вопросу о христіанстві на Русі до Володимира, ЖМНПр., IX, 1917.

¹⁷ Назарко, І., о. ЧСВВ, Св. Володимир... ст. 34—5.

¹⁸ Лужницький, Г., Українська Церква... ст. 39.

¹⁹ Ostrogorsky, G., Geschichte..., loc. cit.

²⁰ H. Paszkiewicz, The Origin of Russia, London, 1954, ст. 43; Хрищення св. Ольги в Києві також приймають; А. Jelacić, Les description de voyages russes du moyen — age a Constantinople, SBN, V, 1939, ст. 473; G. Vernadsky, Kievan Russia, 1948, ст. 40.

²¹ Про важку долю наших джерел, гляди: Нагаєвський, цит. твір, розділ X.

Із складу осіб, що були з нею в Константинополі, можна здогадуватись, що там, між іншими справами, обговорювано грецько-руські торговельні відносини, бо було там аж сорок два члени руської торговельної місії.

Привітальна гостина відбулася 9. вересня 957 року, а прощальна 18. жовтня того ж року. З натяку нашого літописця треба здогадуватись, що офіційна авдієнція в імператора не відбулася зараз по приїзді св. Ольги до цісарського міста, бо вона ждала досить довго „в Суду”, тобто в пристані. Отож постає питання, що св. Ольга робила в Константинополі коло шість тижнів, або й більше? Джерела про те не говорять нічого.

Повість Временних Літ говорить про розмови св. Ольги з патріярхом, який навчав її закону, а вона слухала „як всисаюча губка”. Та маємо джерельні дані, що вона не домовилася в Царгороді, ані з імператором, ані з патріярхом. Тому вона, передовсім відмовилася в Києві сповнити просьби імператора (про дари й дружину), переказавши його послам: „Хай він сам прийде до Києва й поже на неї »на Почайні« (пристані в Києві) так довго, як вона ждала на нього в »Суду«, тоді одержить”.

Видно, що її розмови з патріярхом також не скінчились задовільно, бо вже в 959 році вона висилає своїх послів до німецького короля Оттона I та просить прислати єпископа й місіонерів до Києва.²² Ось тут треба шукати бодай за частинною ціллю її подорожі до Царгороду: **виеднати для Києва ієрарха, що самостійно управляв би Київською Церквою. Такі старання не були новістю для Києва, бо там вже був архієпископ в часах Аскольда й Діра, якого вислав був туди патріярх Ігнатій за володіння імператора Василя Македонця.**²³

Видно, що в часі володіння Олега й Ігоря не обсаджено Київської катедри, бо поганські князі тим не цікавилися. Та Церква в Києві була й росла. Це бачимо з участі християн у договорі з Греками в 944 р.

Чому св. Ольга не одержала ієрарха з Царгороду, а зверталася до Оттона? Може патріярх і імператор не мали певности, чи він в Києві вдержиться, з огляду на поганські впливи дорадників молодого Святослава, про що Константинопіль мусів бути добре поінформований. Може радили св. Ользі ще дещо подождати, як у таких випадках звичайно бувало.²⁴

Ревність св. Ольги змушувала її завершити цю справу ще доки була регенткою Руської імперії, тому звернулася до Оттона I, якого великі пляни й заходи в християнізації Словян мусіли бути відомі в Києві.

²² *Continuator Reginonis*, loc. cit.

²³ *Theophanus Continuatus*, lib. V, nr. 97, in Migne, P. Gr., vol. 109, col. 359.

²⁴ Тут, мабуть, найклясичнішим порівнянням може бути справа церковної ієрархії Болгарської Церкви в часах кн. Бориса-Михайла, який одержавши відмову з Царгороду, звернувся до Риму.

Вона не одержала скорої відповіді від Оттона. З того приводу в Німеччині вивязався спір пограничних митрополій Бремен-Гамбургу й Майнцу. Обидві ці митрополії обстоювали свої виключні претенсії в християнізації Словян. Остаточно архієпископ Бремену, Адальдаг, висвятив монаха з монастиря св. Альбана в Майнцу, Лібутія, на єпископа Руси, але він скоро помер, не виїхавши з Німеччини. Тоді архієпископ Майнцу, Вільгельм, висвятив монаха з монастиря св. Максиміліяна в Трірі, **Адальберга**, на це саме достоїнство. Він дістався на Русь і був там в рр. 961—62.²⁵

Адальберт, як сам пише в своїх анналах, мусів залишити Київ вже в 962 році, але не згадує про причини цього. Це, звичайно, пояснюється уступленням св. Ольги з регентства й початком поганської реакції за Святослава.

Це однак не вясняє справи вистачально. За свідомством нашого літописця, Святослав не переслідував християнства, хоч би для пошани своєї матері св. Ольги, про що літописець свідчить. Йому християнство не було чуже, бо виховався під її пильною рукою. Він, як досадно висловлюється літописець, „Не браняху, но ругахуся” (не забороняв, але посміхався) з християн. Тому важко допустити, щоб єпископ Адальберт, маючи таку релятивну свободу в ширенні Христової віри, міг був покинути своє стадо — єпархію. Він, як знаємо з його пізнішої діяльності, як митрополита Магдебургу, належав до найревніших ієрархів, які будь-коли в Церкві Христовій були. Його проголошено святим за те, що навертав поганських Словян на Христову віру. (Він помер 981 року.) Адальберт був архієпископом Магдебургу від 968 до 981 року. Гінськіос і Єдліцкі²⁶ гадають, що він був на Русі, як єпископ-місіонер, незалежний від жадної митрополії, а підлягав Апостольській Столиці в Римі.

На основі церковного права й звичаю його місія кінчалася з хви-

²⁵ **Continuator Reginonis**, ad. a. 959, MGH, SS, I, 624; замітимо, що по виїзді з Русі, Адальберт спершу став ігуменом монастиря в Вайсенбургу (Альзація), в 966 році, де писалася хроніка Продовжувача Рєгінона, тому її авторство йому приписують. Згодом він став митрополитом Магдебургу, де розвинув дуже широку місіонерську діяльність. Німецька Церква почитає його святим. — Дітмар з Мерзебургу в своїй хроніці (Kronika Thietmara, ed. M. Z. Jedlicki, Poznań, 1953, p. 73). під роком 955 (§ 22) каже: “Imperator vocavit ad se Ricardium, Magdaburgiensis ecclesiae ablatem tertium — nam Amio et Otwinus, tum episcopi, prefuerunt ei, — volens hunc dignitate sacerdotali decorare. Sed visa quadam epistola, quae clanculum sibi deferebatur, omisit Aethelbertumque Treverensem, professione monachum, sed Rusciae prius ordinatum praesulem et hinc a gentibus expulsum, ad archiepiscopatus apicem, inclitum patrem et per omnia probatum, anno dominicae incarnationis DCCCCLXX, XV, Kol. Nov. apostolica auctoritate promovit.”

²⁶ **P. Hinschius**, System des Katholischen Kirchenrechts, Leipzig 1878, II, ст. 171, 350; також: **Jedlicki**, Kronika, p. 73.

линою навернення краю на християнство. Тоді там приходила нормальна організація Церкви з митрополитом-архієпископом на чолі.

Тут треба шукати за іншими, глибшими причинами його виїзду з Києва. Мабуть найголовнішою причиною було те, що він не був ще самостійним архієпископом-митрополитом, а єпископом-місіонером якого могли бути підчинити митрополитові в Бремені або Майнцу (такими були єпископи Праги і Гнезна, що підлягали митрополитові в Магдебургу). Нову митрополію могла створити лише Апостольська Столиця в Римі. Чи були там заходи в тій справі, не знаємо нічого.

Іншою, не менш важною, причиною виїзду Адальберта з Києва було те, що він і його пресвітери були латинського обряду, не знали словянської мови, ані письма, і, що найголовніше, не вміли служити словянської св. Літургії, яка вже була вкорінилася в Києві ще від часів місії св. Кирила й Methodія. Русь не думала змінити свого обряду, як це сталося в Моравії, Чехах і Польщі. На цю обставину досі звернено малу увагу.

Залишився лист папи Івана XIII, писаний до чеського князя Болеслава II, в справі оснування монастиря Венедиктинок в Празі і в справі ерекції Празького єпископства.²⁷ Там між іншим папа Іван XIII ставить князеві Болеславу II одну умовину: **щоб кандидатом на єпископа підшукати священика латинського обряду, а не словянського, як це є в Болгарії, чи на Русі.**

В Музею Румянцева в Москві є рукопис з XIV ст., де є Житіє св. Кирила й Methodія. Є в ньому один уступ про перешкоди в закріпленні словянського обряду, та про написання ними св. Книг **роуским язиком та, що „пискуп” Войтіх „отверже роускую грамоту”**.²⁸

Тут, очевидно, іде справа про Войтіха-Адальберта, другого єпископа Праги, що в наслідок внутрішніх непорозумінь зрезигнував із Праги, а згодом був назначений єпископом Гнезна. Коли зважити, що Адальберт, єпископ Києва, ставши митрополитом Магдебургу, мав під своєю юрисдикцією Прагу й Гнезно, то зрозуміємо його наставлення до словянського обряду. Тут, очевидно, не говоримо про нищення словянського обряду в часах Моравського князя Святополка. Це справа стара. Маємо на думці послідовну акцію німецького духовенства проти словянського обряду в Чехах і Польщі, саме в часах Войтіха-Адальберта, що був сучасником Адальберта, колишнього київ-

²⁷ **Cosmas, Chronicon**, bib. I, cap. 22, MGH, SS, II, Berlin, 1923, pp. 44; там дослівно кажесться: **“Verum tamen non secundum ritus aut sectam Bulgarie gentis, vel Ruzie, out sclavonice lingue”**.

²⁸ **Bielowski, A.**, Monumenta Poloniae Historica, vol. I, p. 90. **Friese, Ch. G. von**, De episcopatu Kieviensi eiusque Praesalibas brevis commemoratio, vratslavige, 1763, pp. 106, 253, 254, 256. **Banatkie, T. S.** Dzieje Królestwa Polskiego, Wrocław, 1820, I, p. 243 seg. **Maciejowski, W.**, Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawostwie Słowian, Спб, I, і Липськ, 1839, ст. 149.

ського єпископа, а тепер митрополита в Магдебургу. Ця акція проти слов'янського обряду, як не діялася за його виразною апробатою, то бодай тихою згодою.

Взявши все це на увагу, можемо здогадуватися, чому Адальберт мусів виїхати з Києва. Він, щоправда, описує своє гостинне прийняття в Києві та прихильність Киян до Апостольського Престола в Римі, все ж таки, він мусів виїхати звідти. Його згадку про хрищення святої Ольги за володіння Константина Порфірородного можна розуміти як натяк, що по цьому хрищенні володарки в грецькому обряді, йому вже не було що робити в Києві. І це, найправдоподібніше, було найважливішою причиною, чому його місія не знайшла піддержки в св. Ольги, ані в київських християн.

По його виїзді з Русі-України східне християнство розвивалося там далше. Наша віродостойна традиція зв'язує з св. Ольгою заснування св. Софії в Києві, дерев'яної, що згоріла по смерті св. Володимира, а на її місці правнук св. Ольги, Ярослав Мудрий, збудував величаву, кам'яну св. Софію, що стоїть і досьогодні.²⁹

Дослідник історії й топографії старинного Києва, Івань Фундуклеєв, описуючи Аскольдову могилу над Дніпром пониже Пустинно-Миколаївського монастиря, стверджує на основі літописів і найстаршої Київської традиції, що там дійсно був похований наш перший князь християнин Аскольд, убитий Олегом 882 року. І Повість Временних Літ свідчить, що над його могилою збудовано церкву „св. Николу” і був „двір Ольмин”.

З цієї назви пізніші літописці придумали імя Олми і приписували йому будову тієї церкви. Та, найправдоподібніше, цю церкву збудувала св. Ольга, як про те свідчить Київський Синопис. На думку „Київлянина” назва „Ольмин двір” була помилково вжита замість „Ольжин двір”. На всякий випадок там був уже в XI ст. жіночий монастир, замінений в XII ст. на чоловічий.

В Лаврентіївським і других старих списках Несторового літопису зовсім нема слова „Ольмин двір”. Також в Іпатіївському списку вони дописані між рядками, якоюсь пізнішою рукою. Старе київське передання, занотоване в Київському Синописі (гл. 9) говорить, що Аскольдова могила не Ольми, а „велика княгиня Ольга, окрестившись, перву церковь св. Николи вь Києві встави”.

Видавець Київлянина додає (кн. I, ст. 52), що „для княгині Ольги, як нової християнки, було важною справою збудувати церкву для вшанування пам'яті й могили першого українського князя-християнина, що пострадав від свояка Олега, й якого християни Києва уважали св. мучеником. Існування жіночого монастиря при церкві св. Миколи свідчить також про правдивість такої думки.³⁰

* * *

²⁹ Томашівський, цит. твір, ст. 72.

³⁰ Фудуклеєв, Івань, Обозреніє Києва вь отношені кь древностямь, Київ, 1847, ст. 7—8 і 99.

Наш літописець записав дуже гарне свідоцтво про св. Ольгу і її вплив на сина Святослава в справі прийняття християнства. Він каже: „Ольга часто говорила: »Я, мій сину, пізнала Бога, і радіюся; як ти пізнаєш, також радуватимешся«. Та він не звертав на те уваги, кажучи їй: »Як я самотній можу приймати новий закон? Моя дружина зачне з мене насміхатись«. Вона ж говорила: »Як ти охристишся, то всі зроблять те саме«. Та він не слухався матері, віддаючись поганським »норовам« і не знав, що хто матері не слухає, впаде в нещастя, як сказано: »Хто отця й матері не послухає, той мусить вмерти...«.

Та Ольга любила свого сина Святослава, кажучи: »Хай діється воля Божа; як Господь схоче помилувати мій рід у руській землі, Він вложить в їх серце повернення до Бога, як і мені Бог дарував«.

Так говорячи, молилася за нього і за людей в усі дні й ночі, виростаючи свого сина до мужества і повнолітності”.³¹

В цьому свідоцтві літописця, зачерпненому з якихсь старинних джерел, криються її безнастанні змагання в ділі християнізації її краю, бо ж вона „день і ніч молила Господа за свого сина й людей”, щоб Він милував українську землю з роду в рід, просвітивши її світлом Христової віри.

Важкі хвилини переживала св. Ольга на старості. Святослав провадив безнастанні війни, будучи в Києві лише рідким гостем. Св. Ольга пережила важкі хвилини облоги Києва Печенігами в 968 р. (6476), терплячи невгоди й голод разом із своїми внуками Ярополком, Олегом і Володимиром.³²

Святослава візвано з Болгарії на Русь і він переміг Печенігів, але забажав перенести свою столицю з Києва до Переяславця над Дунаєм, кажучи, що там є середина його держави. На те відповіла йому св. Ольга: „Чи ж не бачиш, що я хвора? Куди ж хочеш від мене йти?” Незабаром вона важко захворіла, каже літописець, і казала йому: „Як мене поховаєш, тоді йди, куди хочеш”.

По трьох днях св. Ольга померла, це сталося **11. липня 969 року**, а Святослав плакав за нею, і внуки її, і всі люди заходилися плачем великим, каже літописець.³³ Ще за життя вона заповіла не робити по ній тризни, бо мала пресвитера і він похоронив „блаженну Ольгу”.³⁴

Св. Ольга, за словами літописця, стала передвісницею християнства в Україні, немов ранньою зорею перед сходом сонця. Вона бо сяла, як місяць серед ночі, як дорогоцінна перла в болоті поганства, непросвіченого св. Хрищенням. Вона вмила св. купіллю, скинувши гріховну одіж старого чоловіка Адама й облеклася одіжжю нового Адама, Христа.

³¹ Лихачев, ПВЛ, ст. 46.

³² Там же, ст. 47.

³³ Словянсько-руський Пролог, гляди: Лихачев, ПВЛ, II, ст. 315—16, говорить, що св. Ольга просила Святослава не відбувати тризни, ані не сипати могили на її гробі, що уважалося поганським звичаєм.

³⁴ Там же, I, ст. 49.

„Ми ж кличмо до неї: „Радуйся, руське пізнання Бога, що стала початком нашого примирення. Це ж бо царство небесне увійшло на Русь, і її хвалять руські сини начальницею, а вона й по смерті молиться за Русь. Праведні душі ніколи не вмирають . . .” — закінчує наш літописець.³⁵

Ці вислови ентузіазму про заслуги св. Ольги вийшли з-під того самого пера, що написало „Похвалу” св. Володимирові, де порівнює його до Константина Великого. Тому св. Ольга, що прийняла була ім'я св. Олени в хрищенні, стала для Русі тим, чим її славна іменниця була для Візантії.

Все це літописець пише, маючи на думці велике історичне діло св. Володимира: проголошення християнства державною релігією Руси-України, якого св. Ользі не вдалося вповні здійснити. Недаром літописець під роком 987, говорячи про вагання Володимира, яку віру вибрати, вкладає в уста старців і бояр такі слова: „**Як би грецький закон (обряд — І. Н.) не був добрий, то його не прийняла б твоя бабуня Ольга, що була наймудріша з усіх людей**”.³⁶

* * *

Вдячна Русь-Україна скоро по смерті кн. св. Ольги оцінила її великі заслуги, винісши її пам'ять на престולי церков, мимо того, що вона була немов у тіні величезних заслуг свого внука, св. Володимира, якого вона сама виховала. Але без св. Ольги не було б і св. Володимира.

Русько-український нарід зв'язав почитання св. Ольги з св. Володимиром і заходи в справі їх офіційної канонізації почалися дуже рано, але справа проволікалась. Це було з причини ворожого наставлення грецьких митрополитів в Києві, які мали застереження до отих заслуг св. Ольги й св. Володимира за їх універсально-християнські переконання та зв'язки з Західною Церквою.³⁷

Греки ніколи не визнали св. Ольги й св. Володимира святими Грецької Церкви. Та без огляду на нехіль грецьких митрополитів, яких патріарх посилав до Києва, почитання св. Ольги нашим народом чим раз більше ширилося.

³⁵ Там же: „Ми же рцѣмъ къ ней: радуйся, рускоя познанье къ богу, начатокъ примиренью бихомъ. Си первая вниде в царство небесное от Руси, сию бо хвалят руские сынове аки начальницу: ибо по смерти моляше бога за Русь. Праведнихъ бо душа не умирають . . .“

³⁶ Там же, ст. 75.

³⁷ **Томашівський**, цит. твір, ст. 88; також Лихачев, II, ст. 65—6, каже: „Ярослав сильно наставляв на призначення кн. Ольги, варягів-християн (батька й сина), убитих поганами в Києві при Володимирі, і своїх братів Бориса і Гліба святими. Канонізація Ольги і варягів-мучеників була рішучо відкинена Візантією. Лиш рішучість Ярослава у відношенні до Бориса і Гліба зломилась впертість імператора. Ярославові удалося добитися канонізації своїх братів кн. Бориса і Гліба і тим самим увінчати авреолою і свою власну княжу владу“.

Її мощі були перенесені з тимчасового гробу до Десятинної церкви ще за життя св. Володимира.³⁸ Цікаво, що посвячення Десятинної церкви відбулося **12. липня 996 року**. І можна здогадуватися, що ця велика подія була зв'язана з пам'яттю про св. Ольгу, яка померла **11. липня 969 року**. Це перенесення її мощів можна вважати першим кроком до її канонізації, якого dokonав Настас з Херсонесу, що в його опіку св. Володимир передав був Десятинну церкву.

„Преставленіє блаженної Ольги, княгині Київської, в св. Хрищенні названої Олени”, — це Празник св. Ольги, що від найдавніших часів аж досьогодні рік-річно святкуємо 11. липня.

І хоч вже тисяча років минає від часу хрищення св. Ольги, розумної Володарки й ревної Апостолки Русі-України, а пам'ять про неї є вічно-живою в нашому народі. Ця пам'ять і почитання Великої Святої, Передвісниці Христової Правди в нашій Батьківщині, хай стануть небесним надхненням у цей важкий і великий час для нас, її духових дітей.

„Радуйся, св. Ольго, Русько-Українське Пізнання вічної Правди; Ти бо примирила нас з Богом. Через Тебе царство Боже зійшло на Русь-Україну. Сини і доньки українські славлять і хвалять Тебе, Передвіснице Правди: вимолі в Господа кращу долю й волю для Твого народу”.

³⁸ Лихачев, ПВЛ, II, ст. 62, наводить з Похвали св. Ользі слова: „Сей (св. Володимир — І. Н.) похорони блаженную Ольгу”.

ДЖЕРЕЛА

- Повість Временних Лет, вид. Лихачева, Д. С., М.-Л., 1950.
Constantinus Porphyrogenitus, De caeremoniis Aulae Regiae, in Migne, vol. CXII.
Theophanus Continuatus, in Migne, vol. CIX.
Thietmari Annales, in MGH, SS, II; також ed. Jedlicki, Poznań, 1953.
Annales Hildenheimenses, in MGH, SS, I.
Continuator Reginonis, in MGH, SS, I.
Cosmas, Chronicon, in MGH, II, Berlin 1923.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Айналов, Д. А., Св. Ольга в Царгороді. (Труди XII, Арх. 3).
Айналов, Д. А., О дарахъ Русскимъ князямъ і посламъ вь Византии, (И. Р. я.) II, 1908.
Алмазовъ, А. И., Тайная исповедь, Одеса, 1894.
Анучин, Д. Н., Сани, лодья и кони какъ принадлежности погребальнаго обряда. (Древности), XIV, М. 1890.
Гальковскій, Борьба христіанства с остатками язичества в древной Руси, Харків, 1916.
Голубинскій, Е. Е., История Русской Церкви, М. 1901.
Грековъ, Б. Д., Киевская Русь, М.-Л. 1949.
Грушевскій, М.: Історія України-Руси, Львів-Київ.
Заїкин, В., Христіанство на Україні за часів кн. Ярополка I, З. ЧСВВ, 1928.
Кагаровъ, Е. Г., Состав и происхождение свадебной обрядности (Сбор. МАЕ) VIII, 1929.
Котляревскій, А., О погребальныхъ обичаяхъ язическихъ славян, М., 1868.
Лавровскій, Н. А., О византійскомъ элементі вь языкі договора Русскихъ съ Греками, Спб., 1853.
Ламанскій, В. И., Житіе св. Кирилла, ЖМНП, I, 1904.
Лужницький, Г., Українська Церква між Сходом і Заходом, Філадельфія, 1954.
Лященко, П. Н., История народнаго хазяйства СССР, М., 1947.
Нагаевскій, І. о., Кирило-Методіївське христіанство в Русі-Україні, Рим, 1954.

Назарко, І., о., Св. Володимир Великий — Володар і Христитель Руси-України, Рим, 1954.

Пархоменко, В., Начало христианства Руси IX—X вв., Полтава, 1913.

Полонская, Н., Къ вопросу о христианствѣ на Руси до Владиміра, ЖМНП, IX, 1917.

Приселковъ, М. Д., Очерки по церковно-политической исторіи Киевской Руси в X—XIII вв. (Зап. И. Ф. Фак. П. У.), Спб., 1913.

Соболевскій, А. Н., Материали и изслѣдованія в области славянскій филологини и археологини. Ак. Наук), Спб., 1910.

Срезневскій, И. И., О договорахъ кн. Олега съ Греками. (Изв. А. Н.), 1852.

Срезневскій, И. И., Материали для словаря древно-русского языка, Спб., 1902.

Тихомировъ, М. Н., Изслѣдованія о Русской Правде, М.-Л., 1941.

Томашівський, С., Історія Церкви на Україні. (Зап. ЧСВВ), Жовква, 1932.

Халанскій, Къ исторіи поетическихъ сказаній объ Олѣгѣ Вішемѣ, ЖМНП, 1903.

Халанскій, Материали и замѣтки къ исторіи русскаго героическаго епоса, (Изв. отд. русс. языка), II.

Шахматовъ, А. А., Мстислав Лютий в русской поэзии. (Сб. Хар. Ист. Фил. Общ.), XVIII.

Шахматовъ, А. А., Разисканія о древнейшихъ русскіихъ летописныхъ сводахъ, Спб., 1908.

Шухевич, М., О договорахъ Руси з Греками, (Ч. Пр.), II 1890.

Юшков, С. В., Общественно-политическій строй и право Киевскаго государства, М., 1949.

Фундуклеевъ, И., Обзореніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ, Кіевъ, 1847.

* * *

Amman, A. Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte, Wien, 1950.

Baumgarten, de N. Aux origines de la Russie, Rom. 1939.

Bielowski, A. Monumenta Poloniae Historica.

Bandtkie, T. S. Dzieje krolewstwa Polskiego, Wroclaw, 1820.

Chadwick, N. K. The Beginning Russian History, Cambridge, 1946.

Braun, F. Das historische Russland in Nordischem Schriftum, des X-XIV Jhts., Halle, 1924.

Cross, S. H. The Scandinavian infiltration into Early Russian (Speculum) XXI, 1926.

Dvornik, F. The Kiev State and its relations with Western Europe (Transa, of the R-H Soc.), XXIV, 1947.

Dvornik, F. The making of Central and Eastern Europe, London, 1949.

Ediger, T. Russlands aelteste Zezeihungen zu Deutschland, Frankreich und der Roemischen Kirche, Halle, 1911.

Fischer, W. Die russische Grossfürstin Helga am Hofe von Byzantion, (Z. f. G. u. P.) Stuttgart, 1888.

Friese, Chr. G. von. De episcopatu Kioviensi eiusque Praesulibus brevis commemoration, Vratislava, 1763.

Hinschius, P. System des Katholischen Kirchenrechts, Leipzig, 1878.

Jelacić, A. Les description de voyages russes du mayenage a Constantinople, SBN, V, 1939.

Koch, H. Byzanz, Ochrid und Kiev (Kyrios), IV, 1938.

Laehr, G. Die Anfänge des russischen Reiches (Hist. Studien), Berlin, 1926.

Ostrogorsky, G. Geschichtedes Byzantinischen Staates, München, 1940.

Pazkiewicz, H. The Origin of Russia, London, 1954.

Stender-Petrsen, A. Die Varängersage, Acta Jutlandica, 1934.

Taube, de N. Rom et la Russie avant l'invasion des Tatars IX-XIII s., Paris, 1947.

Vernadsky, C. Kievan Russia, Mass., 1948.

Ціна \$1.00

